

„Önkormányzat királyi elhatározásra” a 13. századi Magyarországon

Egy esetlegesen újból bekövetkező tatárjárás veszélyének híre is siettetett olyan királyi intézkedéseket, amelyek *cives* avagy *hospites* várba való áttelepítését rendelték el, ezzel próbálván erősíteni az adott helyet, egyszersmind védtek az odahelyezetteket is, akár a már korábban ott levők sérelmére is.

Erről részletes beszámoló IV. Ince pápa oklevelében olvasható.¹ IV. Ince a fehérvári prépostnak és káptalannak küldött oklevelében azt írja: „Előadtátok nekünk, hogy amidőn [...] Magyarország királya a tatároknak országotokból való kivonulása után a fehérvári vár suburbium-ának lakosait [*habitatores*] áttelepítette magába a castrum-ba, hogy az biztonságosabb és erősebb legyen a lakosok sokasága következtében; a lakosok gondoskodtak arról, hogy a király adományozza részükre a prépost, Szent Imre és a kanonokok palatium-ait, azok curiai-val meg a terra arabilis-t és azt a [terra-t] is, amely a suburbium-ban van, amelyen [ti. a terra-n] egyházatok sok conditionalis-a és hospes-e tartózkodott és engedje el nekik egészen az egyház által birtokolt tributum fori-t az egyház súlyos sérelmére. S noha úgy gondoltátok, hogy ezek dolgában egy darabig ellen kell állnotok az említett királynak és lakosoknak [*Et licet predictis regi et habitatoribus aliquandiu super hiis duxeritis resistendum*], mégis a király indignatio-ja miatt beleegyezésteket kellett adnotok és oklevelet is kiállítanotok valamiképpen kényszer hatására.² Alázatosan hozzánk folyamodtatok tehát, fordítsunk atyai törődéssel gondot arra, hogy amint lehetséges lesz, egyházatok számára az előbb felsoroltak szereztessenek vissza. Ezért mi jóindulatúan adva beleegyezésünket kérelmeitekhez [*Nos igitur vestris supplicationibus benignum impertientes assensum*]³ [...] nektek és utódaitoknak teljes engedelmet adunk,

1 Az oklevelet említi Dr. Fügedi Erik: Székesfehérvár középkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon. Településtudományi Közlemények 20(1967. május) 44. (91–94. sz. jegyzet.); Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I³–IV. Bp. 1987., II. 369. – Legújabb közlése: Elenchus Fontium Historae Urbanae. III/2. (= Elenchus III/2.) Ed. András Kubinyi–Monika Jánosi–Péter E. Kovács–József Köblös–István Tringli. Bp. 1997. 43–44.

2 Valószínű előzményét ld. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (= RA) I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp. 1923–1987. 919. sz.

3 A kiadás „Non [...] impertientes”-t közöl kétségtelenül hibásan a „Nos [...] impertientes” helyett és ezzel a szöveget értelmetlenné teszi, ld. Elenchus III/2. 44.

hogy amikor majd lehetőségetek lesz, a felsoroltakat vegyétek vissza egyházatok jogára”.

Figyelemre méltó az oklevél megfogalmazása a „lakosok”-nak eme áttelepítésben való részvételéről és közben megvalósított igényeikről: „a lakosok gondoskodtak arról, hogy a király adományozza részükre mindezeket” (*habitatores [...] sibi conferri ab eodem rege*). A kényszerű beleegyezés megadásánál is az „említett király és a lakosok” azonos törekvése kap hangsúlyt.

Hazai vonatkozásban bizony szokatlan körülmény ez. A pápai oklevél szinte erőszakos cselekménynek tünteti fel a „lakosok” törekvését. Hasonló háttérű várba telepítésről honi forrásaink nem tesznek említést.

Ismereteink szerint békés körülmények között történt 1249-ben a *cives* áttelepítése az esztergomi várba, ám igen lényeges, hogy az uralkodó mintegy kárpótlásul az érseknek adta csereként a romos királyi palotát. Az oklevél részletesen rögzíti az érsek jogait, és csak azután írja le: „a megmaradó egész részt a várban a *civis*-eknek és másoknak adományoztuk, akik elhatározásunk szerint ott akarnak lakni” (*totum residuum infra muros castris civibus et aliis qui nostro beneplacito habitare voluerint*).⁴ A királyi elhatározás és adományozás teremti meg a várban való együttlakás kereteit.

A 13. században nemcsak a várak, „városok” fallal való megerősítése vált feladattá, hanem benépesítése és erődített helyek létesítése is; ennek a törekvésnek egyedülálló példáját a Zágráb részére 1242-ben kiadott alapító-létesítő kiváltságlevél mutatja be.⁵ Az oklevél kiemeli, hogy az országnak ezt a részét a *confinium* biztonságára és más előnyök céljából megerősíti és erődíti a király, és így folytatja: „tanácsot tartván Dénessel, egész Szlavónia bánjával és országunk más előkelőivel, akik szándékunkat és akaratunkat egyhangúan helyeselték, elhatározásunkat meg is valósítottuk, megengedvén, hogy a mondott hegyen libera civitas jöjjön létre, hospes-ek jöjjenek szabadon össze, s a tőlünk adományozott, alább írt földeket és birtokokat, jogállásokat és szabadságokat birtokolják, tartásuk meg és őrizték meg csorbítatlanul [*ut in predicto monte libera civitas fiat, hospites libere convenient, terras et possessiones, conditiones et libertates a nobis assignatas et subscriptas habeant, teneant et custodiant inconcussas*] [...] Ezek a *civis*-ek önkéntes akaratukból magukra vállalták, hogy a mondott Gréc hegyet saját költségeiken igen erős fallal erődítik meg. A mondott hospesek eltartására, akik az említett hegyen laknak, földet adtunk a Gréc hegy körül” (*idem cives voluntate spontanea super se assumpserunt, quod expensis propriis dictum montem Grech muro firmissimo communirent. Ad sustentationem autem hospitem in predicto monte habitantium dedimus terram circa eundem montem Grech*).⁶ Az *universitas civitatis* katonaillesztési kötelezettsége és a hadjáratokban való részvé-

4 Elenchus III/2. 42–43.

5 Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. I–XVII. Collegit et sumptibus ejusdem civitatis edidit Joannes Baptista Tkalčić-Emilius Laszowski. (= Tkalčić) Zagrabiae, 1889–1941., I. 15–18.

6 Tkalčić 17.

tele is jelentős. Előttünk áll az a „*libera civitas*” (Magyarországon igen korai említés!), amely alapításakor már a királyi akarat és elhatározás szerint olyan jogi személyiséggel – *universitas* – rendelkező város, amelynek fő feladata a védelem.

Az 1242-ben kelt kiváltságlevelet IV. Béla 1266-ban újból kiadta, ám az akkorra kialakult, mondhatnánk megvalósult, követelményekhez igazodik az oklevél szövege.⁷ Felépült a vár, az ott élők épületeket emeltek és számos alkalommal mind a királyi, mind a hercegi méltóság védelmében a veszélyes időkben tett szolgálataikért a király a hadba vonulás kötelezettsége alól mentesíti őket, és megújítja az 1242-ben számukra tett adományát.

1266-ban a „*libera civitas*” már mint a végvidék vára áll előttünk, de a vár falai mögött városi szervezet működik, amelynek formálódásáról mindkét oklevél ír. Az 1242-ben kelt kiváltságlevélben az olvasható: „Az előbb mondott hegyen lakó és összegyülekező hospes-eknek a *conditio-i* és *libertas-ai*, amelyeket ők egymás közt megállapítottak és mi jóváhagytunk, ezek” (*Conditiones et libertates hospitum in predicto monte habitantium et convenientium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbavimus tales habentur*). 1266-ban pedig: „a várban lakó és összegyülekező hospes-eknek avagy *civis-eknek* a *conditio-i* és *libertas-ai*, amelyeket ők egymás közt megállapítottak és mi jóváhagytunk, ezek”. Az 1242. évi oklevélhez képest, erődítettségéből adódóan, értelemszerűen többlet a vár, a *civis* pedig már ebben a részben is azonos értékű a *hospesszel*, azaz nem csak a város szervezetét, működését szabályozó részben alkalmazzák. Mindkét oklevél hasonló jogosítványokat rögzítő és a római, valamint a kánoni jog ismeretében készült korporatív oklevél. Példaként néhány ilyen római-kánoni jog nyomokat mutató megfogalmazást idézünk: „*ad usus civitatis*”; „*ad utilitatem civitatis*”; „*iudex suspectus*” (X 1., 29., 35., X 2., 5., 18.); emberölés „*premeditata malicia*”⁸; „*assessor vel consiliarius*”; „*tanquam infamis de civitate expellatur*” („*infamia*” Iust. Dig. 3., 1., 1.; Dig. 3., 2., 1.; – Gratianus C 3., 7., 2.; 17., 1., 2.; 17., 1., 17.); valamint csak az 1242. évi oklevélben: „*universitas civitatis*”, s még lehetne sorolni tovább a római jogi és kánonjogi hatást igazoló megfogalmazásokat. Kérdés: ezek a kánoni és római jog ismeretére valló elemek IV. Béla kancelláriájából származnak-e, vagy inkább azt a lehetőséget kell figyelembe venni, amit az oklevelek a zágrábiakról írnak: „amelyeket ők egymás közt megállapítottak és mi jóváhagytunk”, azaz a megfogalmazás alapjának helyi indíttatását.

IV. Béla király idején jelenik meg az oklevelek *invocatio*jában a hosszabbított írás (*scriptura longior*) helyére a betűk egymás fölé rakásából és egymásba fonásából a *columnatio*. Miként Szentpétery megjegyzi Oklevéltanában: „Egyik gyönyörű példája a Nemzeti Múzeumban letett Békássy-levéltár 1243. évi oklevele!” Ugyanez a kéz formálta a Zágrábnak 1242-ben adott kiváltságlevelet is, amelynek *columnatio*ja azonos a Békássy-levéltár – jelenlegi jelzete szerint DL 58 005. – oklevelének *columnatio*jával. Figyelemmel kell tehát lennünk az oklevél írásképre,

⁷ Tkalčić 40–44.

⁸ György Bónis: Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Mediolani, 1964. (Ius Romanum Medii Aevi V, 10.) szerint: „A fogalmat [...] glossátorok tanítása szerint finomították” (107.).

mert mindaz, amit a „hospes-ek egymás között megállapítottak”, nagy jogi műveltségről tanúskodó kancelláriai közegben nyert végleges megfogalmazást. Olyan közeg volt ez, amelyről nem csak a *ductus* formálása tekintetében lehet kimondani: „A királyi oklevelek írásának és díszítésének módja, miként időnként a pápai oklevelekkel, úgy az egész korszakon át élénk, sokszor szembetűnő egyezéseket mutat a nyugati, főképp a francia oklevelek írásával és díszítésével.”⁹

A 13. századi hazai okleveleink jogi fogalomkészletének változása mutatja, hogy milyen hatással volt az Európa intellektuális fővárosát, Párizst látogatók által ott elsajátított kánoni jog és kisegítő jogforrásának, a római jognak az ismerete.¹⁰ „A 12. század vége felé korszerűen művelt egyházi jognak és segédtudományaként a római jognak Magyarországra történt behatolása serkentően hatott azokra – és számukra megoldandó kérdést tett fel –, akik a király környezetében, valamint főpapjai közt és mellett az »ország és a király jogain« örködték” – állapítja meg nagy pontossággal Gerics József.¹¹

Az 1242. évi Zágrábnak adott oklevél jogi fogalomkészletének van egy olyan része is, amely egyértelműen megerősíti, hogy a már említett királyi „jövahagyás” mögött a királyi „elhatározás” áll; ugyanis 1242-ben katonaaállítási kötelezettségeik felsorolása előtt a következő olvasható: „*Universitas vero civitatis supradictae nobis tenetur ad servitia infrascripta*”. A király által jövahagyott – approbált – korporatív oklevél egyedül itt említi az „*universitas*”-t, amelyre a király a hadbavonulási és katonaaállítási kötelezettséget egyetemlegesen kiszabja; „*universitas iuris*”-szá lesz, ám kemény feltételek ellenében, „mintegy királyi parancsra tanultak önkormányzatot”.¹²

Zágráb helyzetének megítélésénél – kiváltságlevelei alapján – joggal hivatkozhatunk Maitlandre, aki a 19. század végén Angliáról így fogalmazott e tekintetben: „embereket katonás fegyellemmel edzetek és kovácsoltak közösségekké azért, hogy az állam erős legyen”.¹³

9 Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 111. – Az oklevél mai jelzete: Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény (= DL) 58 005. A IV. Béla Zágráb részére 1242-ben adott kiváltságlevél facsimile-jének hozzám való eljuttatásáért, amely alapja lett a privilégiumról kifejlesztett gondolatmenetnek, Dr. Draskóczy István egyetemi docensnek mondok kollegiális köszönetet.

10 A kánoni és római jognak IV. Béla kormányzatára már a tatárjárás előtt gyakorolt hatását igazolja az írásbeli kérelmezés elrendelése, amelyet Rogerius műve örökített meg, ld. Gerics József: Az írásbeli kérelmezésre vonatkozó krónikahely magyarázata. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Szerk. Horn Ildikó. Bp. 1993. 17–23.

11 Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 235., valamint vö. még Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Bp. 1996. (Studia Theologica Budapestinensia 15.) 123. skk.

12 Gerics J.: A korai rendiség i. m. 44. – Az „*universitas iuris*” Roffredustól adott magyarázatára ld. Ladányi E.: i. m. 134.

13 Idézi Gerics J.: A korai rendiség i. m. 46., saját magyar fordításában. Maitland minden említett, vonatkozó idézetének magyar fordítását Gerics J. végezte el. Angolul idézve mindezek megjelentek: Edward Miller: Introduction. In: Historical Studies of the English Parliament. 1. Origins to 1399. Ed. by E. B. Fryde–Edward Miller. Cambridge, 1970. 9.

Zágráb 1266-ban erődítettége alapján a *confinium* védelmére épített *castrum*, jogositványait tekintve – amelyek megfogalmazásában egyszerre van jelen a római és kánoni jog –, valamint működése, szervezete szerint város, olyan város, amelynek élén *podesta* áll már 1242-ben is.¹⁴

Sopronnak a *confinium* védelmében való jelentős szerepe, immár megfogható keretek között szintén hozzávetőleg erre az időre vezethető vissza, de előbb vegyük szemügyre Győr helyzetének alakulását aszerint, ahogy a királyi kiváltságlevél megszabta ennek leglényegesebb mozzanatait.

A Győrnek adott kiváltságlevél némely jellegzetességére már korábban felhívta a figyelmet a szakirodalom.¹⁵ Ennek az oklevélnek számos olyan része van, amely önmagában is az uralkodó tudatos cselekvésére utal. Talán a legfontosabb ezek közül, hogy a Győrben élők, még a püspöki és káptalani részen levők is, elnyerik Győr királyi *hospeseinek* jogállását. Nagyon lényeges ez. Győr területén – földrajzi értelemben – három birtokos volt: a király, a püspök és a káptalan. A királyi részen *hospesek* éltek, a másik két részen a püspök és káptalan népei. Az uralkodó oklevelében a királyi földön élő *hospesek*hez társítja jogilag a püspöki és káptalani népeket. Jogi helyzetük tekintetében lényeges változások történnek. A püspöki és káptalani részen élő népek szabadokká lesznek, ám más földjén élnek és más földjét művelik. Ezután a püspök és a káptalan nem személyük tulajdonosa többé, hanem csak *dominus terrae*, hiszen a felettük való tulajdonosi hatalom (*dominium*) megszűnt. Nem jutnak azonban tulajdonhoz, az egyháztól nyert földhasználatuk következtében az egyházi rész *terragiumot* fizető jobbágysai maradnak, ahogyan később is említik őket: „*hospites seu iobagiones nostri*”.¹⁶ Másként alakul a *hospesek* helyzete a királyi Győrben. A *terragium* egészének elengedése azt jelenti, hogy saját tulajdonukká lesz az a föld, amelynek korábban csak művelői voltak, s amelynek használatáért már az 1271. évi oklevél kiadása előtt is csak a fél *terragiumot* fizették. A teljes tulajdonú *hospesek* kerülnek a várba, kiegészülve az azonos jogállásúvá tett, korábban tulajdoni függésben élőkkel. A királyi területen élő győri *hospesek* esetében a személy és tulajdona azonos szabadságúvá lesz. A közsabadság Győrben ekkortól kezdve irányítója és alapozója a későbbi „városi szabadságnak”, ahol a városlakó és tulajdona azonos minőség hordozója: szabad.

A királyi Győr lakói számos királyi adományt kapnak: részben házaik építéséhez szükséges fás helyeket, részben a földműveléshez, a *curiak*hoz szükséges

14 Ladányi E.: i. m. 127. skk. és a 349–351. sz. jegyzet.

15 Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Bp. 1908. 30. és 42.; Fügedi Erik: Győr városának 1271. évi kiváltságlevele. In: Győr. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Dávid Lajos–Lengyel Alfréd–Z. Szabó László. Győr, 1971. 111–117. – Az oklevél legújabb közlését ld. Elenchus III/2. 61–63.

16 Elenchus III/2. 64. – 1273-ban kelt oklevélben: *dominus terrae*. Ezzel biztosították – alapozták meg – a káptalan-Győr jövőjét, amelynek szabad eredetű jobbágysait a 14. században is *hospes/iobagio noster* jelöléssel minősíti az oklevél, vö. 1336: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (= CD) I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844., VIII/5. 233.; 1358: DL 69 240.

területeket, hozzátéve – megnevezetten is – egy várföldet (Malunsok) és a vele járó hasznokat, valamint olyan üressé lett földet és másokat, amelyek az említett királyi Győr *hospesei* mindegyike számára hasznosítható lehet, másként fogalmazva, – a szakirodalom gyakorlatának is eleget téve – ez lesz a mindenki számára hozzáférhető „vagyonalap”. Győrben tehát a király intézkedése az egyén saját tulajdonának biztosítása mellett, megteremtette a „közös vagyonalapot” is a földadománnyal s talán ennek állandósult összetevője volt a *forum liberum* és a szabad *portus* biztosítása.¹⁷ Ez még nem közös tulajdon, hiszen csak a tulajdon létezik, a jogi keretek (közösség, *communitas*, *universitas*) nélkül. Ahogyan Marton Géza ezt *A római magánjog elemeinek tankönyve* c. munkájában megfogalmazta: „lehet, hogy a dolgon fennálló egy tulajdonjog több ember közt megoszolják”.¹⁸ Ezt a megállapítást – úgy véljük – igazolja, a középkorra nézve is alátámasztja az, hogy az oklevélben felsoroltakat a győri *hospesek* nyerik el, az a sokaság, amelynek együttes életét az oklevél ezzel a rendelkezéssel kívánja anyagilag megalapozni. A győri kiváltságlevél a királyi *hospesek* össze telepítéséről intézkedik; a *hospesek* tehát nem a *freie Einung* (szabad egyesülés), hanem a *Hausgesessenheit* (házba telepedettség)¹⁹ értelmében lesznek kötelezettségek hordozóivá. A közösségi élet itt alapjában nem spontán, hanem előírt, a megkívánt norma megvalósítása, s ezért vonható ide a már említett Maitlandnek Angliára vonatkozó ama összegzése, amelyben „a hatalmas kényszerítő erőkről” ír, „melyek bizonyos kommunalizmust mozdítottak elő”.²⁰ Ennek a „kommunalizmus”-nak kezdetben még hiányoznak a szilárd jogi keretei. A királyi elhatározásból következő együttélés teremti meg összetartozásuk tudatát. A győri kiváltságlevél ezt az összetartozást és vele járó követelményt így fogalmazta meg: „Elhatároztuk, hogy azokat a hospeseket, akik hospeseink módjára [*more*] újból [ismételten, *de novo*] Győr *villa*-ba jönnek, senki ne merje és merészelje tanúnak hívni” (*Statuimus etiam, quod hospites de novo ad ipsam villam Iauriensem more hospitum nostrorum venientes nullus [!] testare audeat et presumat*).²¹ A folyamatos ott lakás tehát bizony alapfeltétel, az ott lakást megszakítókat – majd szabad költözésük tudatában – újból-ismételten visszatérőket olyan jogosítvány gyakorlásától tiltják, amely a folyamatos együttélés (együtt lakás) normájából követke-

17 Burgus vagy civitas pénzalapjának (*villata*) említését ld. *William Stubbs: Select Charters [...] of English Constitutional History*. Oxford, 1890.⁷ 375. (118. sz. jegyzet.), vö. még *Ladányi E.*: i. m. 58. – A *forum liberum* királyi engedélyezésére vö. *Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. XIV. Bp. 1961. (Budapest várostörténeti monográfiái XXII.) 32.

18 *Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve*. Institutciók. Bp. 1963.⁴ 130. (305. marginális szám.)

19 *Karl Kroeschell: Stadtrecht und Stadtrechtsgeschichte. Die Stadt des Mittelalters*. II. Hrsg. Carl Haase. Darmstadt, 1972. (Wege der Forschung CCXLIV.) 284.

20 *Gerics J.*: A korai rendiség i. m. 46.

21 *Elenchus III/2*. 63. – A szövegközlésben a „nullus” után a felkiáltójel alkalmazása felesleges. Megjegyezzük, hogy a szövegközlés – ettől eltekintve – helyes többletet tartalmaz a korábbi közlésekhez képest, amelyekből ez a mondat hiányzik.

zik. Ezt a normát a királyi elhatározás szabta meg. Az idézett mondatban a „villa” említése is magyarázatot kívánna – hiszen eddig a *castrumba* betelepítettek-ről volt szó –, de erre nem térünk ki, mert e korai szakaszra az a jellemző, amit Chédeville a francia területeket vizsgálva megállapított, az ti., hogy „valamely város egysége és specifikuma kevésbé függött topográfiájától, mint lakóinak életmódjától és tevékenységétől”.²² Kétségtelen, a győri *hospesek* eredeti helye a „villa” volt, ahol kezdetben a királyi *hospesek* és az egyház (a püspök és a káptalan) népei „*communiter*” éltek. A bíró választása azonban a várba települtek közül történik, bírósági szempontból elismert kompetenciája pedig a király jóváhagyásától függ. Hasonló helyzet ez, olyan, mint amilyen Körmend (1244) és Radna (1268) vonatkozásában figyelhető meg: a királyi hatalom „beeszl” a „város”-sá válható települések szervezetének kialakításába.²³ Tudatos politika ez, az ország helyzetének ismeretében, védelmének megszervezése érdekében.

Az 1249. év körüli már említett várba telepítések kétségtelenül kapcsolatban voltak a tatárok újabb Nyugat elleni támadásának fenyegetésével.²⁴ Eme veszély – amely szerencsére elkerülte az országot – siettetett védelmi központoknak a kialakítását, amelyek egyik pontján Zágráb, a másikon Győr és a sajátos helyzeténél fogva mind a kettőt túlszárnyaló Sopron áll.

Sopronban kezdetben a királyi várszervezet biztosította a védelmet *in confinio regni*. Emellett, majd ennek funkcióját átvéve alakul ki a vár, egyszerűsmond a *confinium regni* védő *burgenses-cives-hospites* szervezete.²⁵

A soproni várban már 1250-ben tornyaik, házaik vannak. Sajátos megnevezésük, a „*burgensis*” európai jelenség. A *burgensis* kifejezést a szakirodalom a *burgus* szóból eredezteti. A *burgus* terminus Michaud-Quantin szerint a népességnek olyan új centrumait jelöli, amelyeket Nyugat-Európában különböző, néha katonai okokból telepítettek. A *burgus* lakói – akár kiváltságolják a *burgust*, akár nem – általában nem tartoznak a *propriusok*, a *leibeigenrechtli* függésben élők közé, az így jelöltek – hazai földön is igazolhatóan – szabadok.²⁶ 1250-ben a soproni vár védői közsabadokként teljesítik katonai kötelezettségüket: IV. Bé-lától 1269-ben földadományt nyernek az *in confinio regni* harcokban tett szolgálataikért és pénzfizetés ellenében. Ez a föld a *civiseké* és a várból oda való ki-költözés megengedése a *cives* kompetenciájába tartozik. Megfogalmazódik a

22 Chédeville munkájára vö. *Ladányi E.*: i. m. 29. (13–14. sz. jegyzet.)

23 *Ladányi E.*: i. m. 133. A királyi intézkedésnek mindkét oklevélben megfigyelt párhuzamai a roncgialai gyűlésen (1158) keletkezett *lex Omnis*, *lex Regalia*, valamint a konstanzi békekötés (1183) szövegében találhatóak (i. m. 361. sz. jegyzet).

24 Egy újabb tatárinvázió hírének elterjedéséről ld. *Zolnay László*: „Opus castri Budensis”. A XIII. századi budai vár kialakulása. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. XV. Szerk. Gerevich László–Tarjányi Sándor. Bp. 1963. (Budapest várostörténeti monográfiái XXIV.) 57–58.

25 *Ladányi Erzsébet*: Sopron és a normandiai katonai kommunák. *Hadtörténelmi Közlemények* 109(1996) 2. sz. 3–10. (Mindén közölt soproni vonatkozás, külön hivatkozás nélkül ezen tanulmányból való.) – A határvédelem fontosságáról ld. *Zsoldos Attila*: *Confinium és marchia*. (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről.) *Századok* 134(2000) 99–116.

26 *Ladányi E.*: Sopron i. m. 5. (és a 15. sz. jegyzet).

„közös vagyonalap” léte, amelyet részben adományként, részben pénzért szereztek meg. Elért jogaik párosulnak az állandó védelemben való részvétellel, a soproni várban élve védik a várat és a *confiniumot*.

Már a rájuk vonatkozó első ismert adat szerint is a vár és környéke védelmét ellátó, állandó lakhelyű szervezetük van. A soproni *burgensis* várba telepítésére tehát nem volt szükség: ők a „váriak”, 1277. szeptember 3. után kelt királyi kiváltságlevél rögzíti ezt is. IV. László oklevele azonban nem tér ki sajátosan kialakított szervezetük lényegére, arra, hogy 1274-től *communitast* alkotnak, oklevelet adnak ki saját pecsétjükkel megerősítve. Az uralkodó hallgatólagosan elismeri (nem tiltja!) testületi létüket.²⁷

A soproni *burgenses* megtelepedésének pontos körülményeit nem ismerjük. Jelenlétüket azonban nem az időnkénti honvédelem, hanem a folyamatos határőrzés teszi szükségessé. Szerepük, helyzetük – jóllehet a *burgensisek* telepítéséről nem tudunk – hasonlóan alakulhatott, miként ezt Mantes benépesítéséről írja VII. Lajos oklevele: „*Ut homines nostri de Medunta, quamvis in malis [azaz veszélyes] finibus collocati, patris nostri regis Ludovici tempore et nostro subinde semper studiosi fuerunt circa regium servitium et de suo proprio villam munierunt*”.²⁸ Sopron is erődített hely, a vár kijavítását és állagának megőrzését 1277-től a királyi oklevél a „*libertas civium*”-mal élők feladatává teszi. Ugyanebben az oklevélben rendelkezik az uralkodó arról, hogy a Lővér (*Luer*) falusi *sagittariusok* egészét is hozzájuk csatolja, akik ezzel a soproni *civisek* közös *libertasát* nyerik el: a *propriusokból* közszabadok lesznek. IV. László 1277 januárjában kelt oklevele a *sagittariusok* dolgáról így ír: „a *sagittariusok* adományozását avagy átsorolását [*collacionem seu translationem*] minden bárónk és különösen Miklós nádor, soproni comes tanácsát megkapva [...] foganatosítottuk”. Az 1277. szeptember 3. után kelt oklevél legfontosabb mondanivalója: a határ védelmét – tudomásunk szerint először – átruházza az uralkodó a közszabadokra a korábbi várszervezet kiiktatásával. Sopron katonai kommunaként létezik ezután, miként a normandiai katonai kommunák, a várban való állandó tartózkodásuk hangsúlyozása, illetve a vár – akár saját, váron kívüli birtokaikon való tartózkodásuk céljából történő – elhagyásának tilos volta, a várban lakás megszakíthatatlansága ellen vétők váron kívüli házának lerombolását kilátásba helyező királyi szigor érvényben van IV. László korától 1328-ig.

Tanulmányunkban nem tértünk ki sem Buda, sem Pozsony, valamint más olyan település helyzetének bemutatására, amelyek a Dunánál, „az ellenállás vizénél” (*haec enim est aqua contradictionis*) voltak,²⁹ csak az egyértelmű, modell-

27 A tacitus consensusra vö. Otto Gierke: Das deutsche Genossenschaftsrecht. III. Berlin, 1881. 289. (130. sz. jegyzet) IV. Ince pápa commentárjából.

28 Ladányi E.: Sopron i. m. 7. (és a 27. sz. jegyzet).

29 IV. Béla levele IV. Ince pápához 1250. (?) nov. 11-én, ld. CD IV/2. 222. (RA 933a. sz.): „nekünk is és egész Európának is üdvösebb lesz, ha a Dunát várakkal erősítjük, mert ez az ellenállás vize”. – A levél magyar fordítását ld. Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Sajtó alá rend. Makkai László–Mezey László. Bp. 1960. (Nemzeti Könyvtár. Levelestár) 158.

értékű esetek számbavételét kíséreltük meg a vizsgált korszakban. A királyi hatalom tudatos városformáló politikájának ismérveit, okait kívántuk elemezni. Az elemzett királyi oklevelekben felismert jogosítványok, avagy éppen tilalmak közösségteremtő jellegét kellett megtalálni, s eme tekintetben újólag visszatérünk – Maitlandnak szintén a középkori Angliáról írt, más – megfogalmazásához: „A közösségi élet alapjában nem spontán [...] A közösségek sokkal gyakrabban hordozói köteleességeknek, mint jogoknak.”³⁰ Majd számba kellett venni azt a közeget, amelyben a közösségteremtő erő működhethet. E tekintetben kiemelt helyen áll a személynek és tulajdonának azonos szabadsága, a társadalmi alapot a *hospesek* alkotják. Ebben a közegben lesz alakító hatású a német szakirodalom szóhasználata szerint az összetelepítettség, avagy házba telepedettség (*Hausgesessenheit*) vállalása avagy elérése, az ott élőknek saját tulajdonnal való rendelkezése. Ezt Ebel így fogalmazta meg: „nem szabad komolyan kétségbe vonni, hogy egy városi lakáshoz való ingatlan [*Wohngrundstück*] birtoklása *civis-szé* vagy *burgensis-szé* tesz”.³¹ Ez a birtoklás lesz majd a közös terhek, a *collecta* ~ *census* stb. teljesítésének alapjává, s tesz a *ius burgensium* ~ *ius civium* élvezőjévé egyszermind elkötelezettjévé. Német földön „akinek a *civitas*-ban egy márkát érő, meg nem terhelt, hanem szabad tulajdona van, az *burgensis*” (*qui proprium non obligatum sed liberum valens marcham unam in civitate habuerit, burgensis est*),³² írja a freiburgi *Stadtrecht*, de csak addig, magyarázza a Freiburg Városi *Rotulus*, amíg adót fizet: „Ha valakinek a háza a városban leég, amíg nem hagyja abba a *census*-t, *collecta*-t és más jogos terhek (teljesítését) nem vesztette el a *ius burgensium*-ot” (*Si domus alicujus in civitate arserit, quamdiu census et collectam et alia jura non supersederit, jus burgensium non amisit*).³³

A hazai városok alapozásánál a mindenkori királyi hatalom a jogi keretek megteremtését kívánta előmozdítani, az elérendő cél – mint ezt legjobban Zág-ráb kiváltságlevele igazolta – az azonos kiváltságok által összefogott testületi lét volt. Sopronban az azonos célból összegyűjtötteknek (összehívottaknak) és azonos szabadsággal rendelkezőknek a várban élése és az általuk ellátott kötelező védelmi feladatok „parancsoló szükségessége” teremtette meg a *communitast*, amely működését katonai kommunaként folytatta. Az uralkodó hallgatólag tudomásul vette *communitas* mivoltukat, de meg nem erősítette. Hasonló jelenség ez, mint a Weser folyónál a 13. század elején gátat építő parasztok *universitasa*, az „*Universitas Stedingorum*” volt.³⁴

Győr még a kezdeteknél van, ám a királyi oklevél határozottan különválasztja a királyi és püspöki-káptalani Győrt. A királyi Győr *hospesei* szabad emberként

30 Idézi *Gerics J.*: A korai rendiség i. m. 46.

31 *Wilhelm Ebel*: *Der Bürgereid*. Weimar, 1958. 47. és *Ladányi E.*: *Az önkormányzat intézményei* i. m. 116.

32 *W. Ebel*: i. m. 47. és *Elenchus fontium historiae urbanae*. I. (= *Elenchus I.*) Ed. C. van de Kieft–J. F. Niermeijer. Leiden, 1967. 98.

33 *W. Ebel*: i. m. 47. és *Elenchus I.* 101.

34 *Gerics József*: *Az „universitas” középkori jogtörténetéhez*. *Vasi Szemle* 33(1979) 581.

szabad tulajdonhoz jutnak, és szervezetük alakítását is elkezdi az uralkodó: a várból maguk közül választható bíró királyi beleegyezéssel áll élükön és ítélkezik ügyeikben. Teljes egységük megtartása érdekében határozza meg, hogy „azokat a hospes-eket [...] akik ismételtén [*de novo*] Győr villa-ba jönnek, senki ne merje és merészelje tanúnak hívni”. Kemény rendelkezés ez: a királyi Győrben élő *hospes*eknek tudomásul kellett venniük, hogy a király által teremtett egésznek a részévé lettek, szabadságuk a „városi” szabadsággá alakulás stádiumába került. Sajnos ez a jelentős és körültekintő intézkedéseket tartalmazó oklevél nem tudta célját azonnal elérni, a győri vár nem csak az „ellenállás vizénél” volt: ellenséges támadások, várostromok sorozata késleltették ennek megvalósulását.

ERZSÉBET LADÁNYI

SELF-GOVERNMENT BY THE KING'S COMMAND IN THIRTEENTH-CENTURY HUNGARY

The settlements in castles of 1249 (Esztergom, Fehérvár, and then Győr) were indisputably connected to news of renewed Mongol attacks against the West, which indicated to the royal authorities the necessity of establishing further defensive positions. Thankfully, the danger passed by both Hungary and Europe. The author of this study believes that all of this helped to speed up the process by which defensive centres were established in Zagreb and in Győr, and then finally in Sopron, which was more important than was either of the other two because it lay on the frontier. The inhabitants of the settlements under discussion (those domiciled there) were common freemen, that is to say, common freedom (*Gemeinfreiheit*, *plena libertas*) expressed their legal status. The *universitas* and *communitas* nature of the common freemen of Sopron and Zagreb (*burgenses*, *cives*, and *hospites*) is beyond dispute.

The position of Győr is rather peculiar – it can be determined and explained on the basis of the charter issued by King Stephen V in 1271. It requires the cohabitation of the royal hospes after their settlement in the castle. It exempts the *hospites* from payment of the *terragium* (rent, census). The ruler thereby turned formerly rented land into their private property. Through this measure the king laid the foundations for royal Győr's future as an urban municipality (*das Städtewesen*). The study emphasises that this is just the beginning of the town's urban development, but the king's determination is there, just as it had been in Sopron and Zagreb. Forcible cohabitation and the imperative need to accomplish the assigned tasks gave rise to a corporate existence. The charter granted to Zagreb by King Béla IV was unique in this respect; it is a corporate document in which the authorisation of their 'universitas' nature is closely linked with the requirement to undertake military service and provide troops. Zagreb thus became a 'universitas iuris' recognised by the king, but subject to tough conditions – 'they studied self-government like a royal command'. One might perhaps cite Maitland and his reflections concerning medieval England: 'the mighty forces making [...] for communalism of a certain sort. [...] Men are drilled and regimented into communities in order that the state may be strong and the land may be at peace.'

The study demonstrates how the rights, duties and prohibitions outlined in the royal charters created communities. Once again Maitland's words are valid: 'Much of the communal life that we see is not spontaneous [...] The communities are far more often the bearers of duties than of rights.'